SZKOŁA EDUKACJI 10 lat

KRYTYCZNE CZYTANIE

HISTORIA I EDUKACJA OBYWATELSKA

PZU FUNDACJA

Sfinansowano ze środków Fundacji PZU

Co rozumiemy przez krytyczne czytanie?

Na lekcjach historii i wiedzy o społeczeństwie uczniowie próbują zrozumieć zarówno przeszłość, jak i współczesne zjawiska społeczne i polityczne. Pytają, dlaczego doszło do określonych wydarzeń, jak postrzegali je ludzie żyjący w danej epoce i jakie przyniosły konsekwencje. Podejmują też próby wyjaśniania procesów, które obserwują we współczesnym świecie.

Takich pytań nie da się rozstrzygać wyłącznie za pomocą gotowych opisów i wyjaśnień. Jeżeli uczniowie mają samodzielnie budować rozumienie przeszłości i teraźniejszości, potrzebują materiału, na którym mogą oprzeć swoje rozumowanie. Stąd tak ważne miejsce w nauczaniu historii i edukacji obywatelskiej zajmuje praca ze źródłami: dokumentami, ilustracjami, materiałami prasowymi, nagraniami, danymi statystycznymi, wykresami czy wypowiedziami uczestników wydarzeń. Uczenie się staje się procesem dociekania: uczeń poszukuje informacji, zestawia różne materiały i wykorzystuje je do odpowiedzi na postawione pytania.

Samo korzystanie ze źródeł nie gwarantuje jednak krytycznego myślenia. Źródło nie jest prostym zapisem rzeczywistości. Każdy materiał powstał w określonych okolicznościach, został stworzony przez konkretną osobę lub instytucję, w określonym celu i z określonej perspektywy. Może więc dostarczać użytecznych informacji, a jednocześnie coś pomijać, przedstawiać wydarzenia jednostronnie albo nadawać im określone znaczenie. Uczeń może poprawnie wydobyć ze źródła informacje, a mimo to nie dostrzec, w jaki sposób okoliczności jego powstania i perspektywa autora wpływają na przedstawiony obraz wydarzeń.

Krytyczne czytanie polega zatem na świadomym korzystaniu ze źródeł: rozpoznawaniu zawartych w nich informacji, analizowaniu sposobu przedstawiania rzeczywistości, ocenianiu ich wiarygodności oraz dostrzeganiu granic tego, co możemy na ich podstawie ustalić.

Krytyczneczytanie a podstawaprogramowa

Rozwijanie umiejętności krytycznej pracy z informacją nie jest dodatkowym elementem nauczania historii i wiedzy o społeczeństwie. Stanowi jeden z celów kształcenia w obu tych przedmiotach.

W podstawie programowej historii dla szkoły podstawowej jednym z wymagań ogólnych, w obszarze analizy i interpretacji historycznej, jest „krytyczne analizowanie informacji uzyskanych z różnych źródeł" oraz wyciąganie z nich wniosków. Uczeń powinien także rozróżniać w narracji historycznej warstwę informacyjną, wyjaśniającą i oceniającą.

Jeszcze szerzej kompetencje te ujmują wymagania dla liceum i technikum. Uczeń powinien między innymi oceniać przydatność źródła do wyjaśnienia problemu historycznego, dostrzegać wielość perspektyw i różne interpretacje historii oraz rozumieć ich przyczyny. Ma również selekcjonować, hierarchizować i integrować

informacje pochodzące z różnych źródeł.

Podobne kompetencje rozwija wiedza o społeczeństwie. W szkole podstawowej uczeń powinien wyszukiwać informacje dotyczące życia społecznego i publicznego, wykorzystywać je do budowania własnych wypowiedzi oraz posługiwać się wiedzą przy interpretowaniu wydarzeń życia publicznego. Podstawa programowa podkreśla również znaczenie argumentowania własnego stanowiska i udziału w dyskusji. W zakresie rozszerzonym w szkole ponadpodstawowej uczeń ma między innymi oceniać zjawiska życia społecznego, formułować własne oceny, uzasadniać je oraz uczestniczyć w debacie.

Wspólnym mianownikiem tych wymagań nie jest więc samo wyszukiwanie informacji, lecz umiejętność ich interpretowania, oceniania i wykorzystywania do formułowania wniosków. W tym przewodniku proponujemy uporządkować krytyczne czytanie wokół czterech podstawowych pytań:

Cztery pytania krytycznego czytania

1. Co źródło mówi lub pokazuje?
2. Jak i dlaczego źródło przedstawia rzeczywistość właśnie w taki sposób?
3. Co mogę uznać za wiarygodne?
4. Czego jeszcze nie wiem?

Pierwsze pytanie dotyczy rozumienia treści źródła. Uczeń powinien potrafić wydobyć z niego informacje, zauważyć istotne szczegóły, nazwać to, co widzi, i odróżnić obserwację od własnej interpretacji. To etap podstawowy, ale niewystarczający. Samo ustalenie, co zostało przedstawione, nie pozwala jeszcze zrozumieć, w jaki sposób źródło kształtuje obraz rzeczywistości. Dlatego kolejnym krokiem jest pytanie o to, jak i dlaczego przedstawiono ją właśnie w taki sposób.

Drugie pytanie kieruje uwagę na sposób konstruowania przekazu. Każde źródło powstaje w określonych okolicznościach i jest wynikiem określonych wyborów. Jego autor coś wybiera, coś pomija, nadaje informacjom określoną kolejność, używa konkretnych słów, obrazów czy przykładów. W przypadku tekstu prasowego znaczenie może mieć nagłówek, dobór cytowanych osób czy fotografie. W zależności od rodzaju źródła istotne mogą być między innymi język autora, jego pozycja, wiedza, interesy, sposób doboru informacji czy odbiorcy, do których kierowany jest przekaz. Zadaniem ucznia nie jest więc tylko ustalenie, „co autor powiedział", ale także dostrzeżenie, w jaki sposób źródło wpływa na nasze rozumienie rzeczywistości.

Trzecie pytanie dotyczy wiarygodności. Nie chodzi przy tym o prosty podział źródeł na „prawdziwe" i „fałszywe". Źródło może być stronnicze, propagandowe albo tworzone z określonej perspektywy, a mimo to zawierać informacje, które możemy uznać za wiarygodne. Z drugiej strony źródło sprawiające wrażenie rzeczowego może wymagać dodatkowego sprawdzenia. Uczeń powinien zatem uczyć się

określać nie tyle, czy źródłu można ufać, ile w jakim zakresie i na jakiej podstawie można mu zaufać.

To prowadzi do czwartego pytania: czego jeszcze nie wiem? Krytyczne czytanie wymaga świadomości granic własnej wiedzy. Jedno źródło rzadko pozwala odpowiedzieć na wszystkie pytania. Czasami konieczne jest poznanie perspektywy innego uczestnika wydarzeń, zestawienie kilku relacji, sprawdzenie danych albo uzupełnienie kontekstu. Umiejętność rozpoznania, jakich informacji brakuje, jest równie ważna jak odnalezienie tych, które w źródle się znajdują.

Tak rozumiane krytyczne czytanie nie ma prowadzić uczniów do przekonania, że źródłom nie należy ufać. Przeciwnie: jego celem jest nauczenie ich, kiedy, dlaczego i w jakim zakresie mogą źródłu zaufać. Jest to różnica istotna również z punktu widzenia edukacji medialnej. Krytyczny odbiorca nie jest odbiorcą automatycznie podejrzliwym, lecz takim, który potrafi uzasadnić swoją ocenę.

Cztery pytania krytycznego czytania nie są od siebie niezależne. Odpowiedź na jedno z nich często prowadzi do kolejnego. Żeby ocenić, co w źródle można uznać za wiarygodne, trzeba najpierw rozpoznać, co ono mówi i w jaki sposób przedstawia rzeczywistość. Z kolei dostrzeżenie, że dane wydarzenie lub zjawisko może wyglądać inaczej z innego punktu widzenia, pozwala lepiej zobaczyć zarówno sposób konstruowania przekazu, jak i jego ograniczenia.

W dalszej części przewodnika skupiamy się na dwóch sposobach pogłębiania takiej analizy: zmianie perspektywy oraz ocenie wiarygodności źródła. Pierwszy z nich pomaga przede wszystkim odpowiedzieć na pytanie, jak i dlaczego rzeczywistość została przedstawiona w określony sposób. Drugi prowadzi do pytania, co na podstawie źródła możemy uznać za wiarygodne. W praktyce oba te sposoby pracy uruchamiają również pozostałe pytania krytycznego czytania.

Zmiana perspektywy jako element krytycznego czytania

Drugie z czterech pytań krytycznego czytania kieruje uwagę na sposób, w jaki źródło przedstawia rzeczywistość. Jednym ze sposobów pogłębienia tej analizy jest zmiana perspektywy. Pozwala ona zauważyć, że każde przedstawienie rzeczywistości powstaje z określonego punktu widzenia, a to samo wydarzenie, zjawisko lub problem może być inaczej rozumiane przez różne osoby i grupy. Inaczej może opisać to samo wydarzenie jego uczestnik, obserwator, przedstawiciel władzy czy osoba należąca do innej grupy społecznej. To, co dla jednej osoby wydaje się oczywiste, dla innej może mieć zupełnie inne znaczenie.

Dlatego jedną z umiejętności potrzebnych do krytycznego czytania jest przełączanie perspektyw. Nie chodzi przy tym o proste stwierdzenie, że „każdy ma swoje zdanie". Ważniejsze jest dostrzeżenie, z czego wynika różnica w sposobie

widzenia tego samego zjawiska: z doświadczeń, wiedzy, wartości, interesów, miejsca w społeczeństwie czy kontekstu kulturowego.

Uczeń, który potrafi zmienić perspektywę, nie rezygnuje z własnej interpretacji. Uczy się natomiast sprawdzać, czy jest ona jedyną możliwą i czy nie wynika z przyjętych bez namysłu założeń. Taka operacja jest szczególnie ważna na lekcjach historii i edukacji obywatelskiej, gdzie często spotykamy się z wydarzeniami, decyzjami i zjawiskami, które różne osoby lub grupy rozumiały odmiennie.

Jak wygląda zmiana perspektywy w zadaniu?

Zmiana perspektywy może być elementem dłuższego zadania, w którym uczeń stopniowo dochodzi do coraz pełniejszego rozumienia analizowanego zjawiska. Najpierw przygląda się temu, co widzi lub czego dowiaduje się ze źródła, następnie formułuje pierwszą interpretację, sprawdza ją w świetle kolejnych informacji, a na końcu próbuje spojrzeć na ten sam problem z innego punktu widzenia.

KROK	**PYTANIE DO UCZNIA**
1. OBSERWACJA	CO WIDZĘ?
2. HIPOTEZA	CO TO MOŻE OZNACZAĆ? JAK TO INTERPRETUJĘ?
3. WERYFIKACJA	CO POTWIERDZA LUB PODWAŻA MOJĄ INTERPRETACJĘ?
4. ZMIANA PERSPEKTYWY	JAK KTOŚ INNY MÓGŁBY TO ZINTERPRETOWAĆ?

PRZYKŁADY ZADAŃ

PRZYKŁAD 1. „Piłsudski wśród Ajnów”
Pytanie główne: Jak zrozumieć obcych?

Wprowadzenie (na forum)	N: Porozmawiajcie w parach i podajcie przykład zwyczaju z innej kultury, który był dla was niezrozumiały lub obcy. N. zbiera odpowiedzi uczniów. N: Dziś zajmiemy się Bronisławem Piłsudskim, który – podobnie jak wy – zetknął się z niezrozumiałym dla siebie zwyczajem. Pod koniec XIX wieku, zesłany na Sachalin za udział w spisku na życie cara Aleksandra III, spotkał tam przedstawicieli ludu Ajnów. Wśród nich poznał zwyczaj nazywany *iomante*. Za chwilę wejdziecie w rolę Piłsudskiego i spróbujecie zrozumieć ten tajemniczy dla niego zwyczaj.
Zadanie (Uczniowie i uczennice pracują w grupach 3-osobowych)	
Etap I: Badanie ilustracji ukazującej	N: Za chwilę zobaczycie ilustrację przedstawiającą jeden z epizodów *iomante*. Waszym zadaniem jest zapisać trzy rzeczy:

iomante	• *Co widzicie?* • *Jak to interpretujecie?* • *Czego jeszcze nie wiecie?*.
Etap II: Badanie innych ilustracji ukazujących *iomante*	N: Przed wami cztery ilustracje. Każda przedstawia inny etap *iomante*. Ilustracje nie są jednak ułożone chronologicznie. Najpierw ułóżcie je w odpowiedniej kolejności, numerując je od 1 do 4. Następnie nadajcie każdej ilustracji tytuł, który wyjaśni, co dzieje się na danym etapie. Uwaga: ilustracja, którą analizowaliście wcześniej, przedstawia jeden z tych etapów.
Etap III: Badanie innych źródeł dotyczących *iomante* i zmiana perspektywy	N: Wiecie już, jak przebiegało *iomante*. Teraz spróbujmy zrozumieć, dlaczego Ajnowie je odprawiali. Przeczytajcie trzy źródła przedstawiające perspektywę Ajnów. Następnie wyobraźcie sobie, że przychodzi Europejczyk i mówi: „To okrutny zwyczaj. Nie rozumiem, dlaczego Ajnowie zabijają niedźwiedzia". Zapiszcie odpowiedź, jakiej mogliby mu udzielić Ajnowie. Wykorzystajcie w niej informacje ze źródeł.
Podsumowanie (na forum)	N: Dobierzcie się zaraz w pary z osobą, z którą dziś jeszcze nie pracowaliście. Wrócimy teraz do naszego pytania głównego: Jak zrozumieć obcych? Spróbujcie sformułować 2–3 zasady, którymi warto kierować się, poznając inną kulturę i jej zwyczaje. Każdą zasadę poprzyjcie przykładem z dzisiejszej lekcji. Za chwilę wylosuję kilka par, które przedstawią swoje zasady na forum. Staną się one punktem wyjścia do wspólnej dyskusji.

KROK	PYTANIE DO UCZNIA	ETAP ZADANIA
1. OBSERWACJA	CO WIDZĘ?	ETAP I: BADANIE PIERWSZEJ ILUSTRACJI
2. HIPOTEZA	CO TO MOŻE OZNACZAĆ? JAK TO INTERPRETUJĘ?	ETAP I: BADANIE PIERWSZEJ ILUSTRACJI oraz ETAP II: BADANIE GRUPY ILUSTRACJI UKAZUJĄCYCH ETAPY *IOMANTE*
3. WERYFIKACJA	CO POTWIERDZA LUB PODWAŻA MOJĄ INTERPRETACJĘ?	ETAP III: BADANIE ŹRÓDEŁ PISANYCH O *IOMANTE*
4. ZMIANA PERSPEKTYWY	JAK KTOŚ INNY MÓGŁBY TO ZINTERPRETOWAĆ?	ETAP III: BADANIE ŹRÓDEŁ PISANYCH O *IOMANTE*

PRZYKŁAD 2. „Komu służy państwo?"
Pytanie główne: Jak zrozumieć różne oczekiwania wobec państwa?

<table>
<tr><td>Wprowadzenie
(na forum)</td><td>N: “Poznajcie Adama: Adam ma 17 lat i mieszka w miejscowości oddalonej o 18 km od miasta, w którym chodzi do szkoły. Do szkoły dojeżdża autobusem. Ostatni autobus do jego miejscowości odjeżdża o 16.10. Adam chciałby chodzić na treningi siatkówki, które kończą się o 18.00. Jego rodzice pracują i zazwyczaj nie mogą po niego przyjechać. Czego potrzebuje Adam?”

Uporządkowane przykładowe odpowiedzi uczniów i uczennic:

<table>
<tr><th>CO WIEMY / JAKI JEST PROBLEM?</th><th>CZEGO POTRZEBUJE?</th><th>JAK MOŻNA TO ROZWIĄZAĆ?</th></tr>
<tr><td>ostatni autobus 16.10</td><td>możliwość przemieszczania się po południu</td><td>dodatkowy autobus</td></tr>
<tr><td>trening kończy się o 18.00</td><td>możliwość uczestniczenia w zajęciach</td><td>dowóz</td></tr>
<tr><td>rodzice nie mogą go odbierać</td><td>większa niezależność transportowa</td><td>transport na żądanie / wspólne przejazdy / inne rozwiązanie</td></tr>
</table>
</td></tr>
<tr><td colspan="2">Zadanie (Uczniowie i uczennice pracują w grupach 3-osobowych)</td></tr>
<tr><td>Etap I: List od postaci – rozpoznanie potrzeb</td><td>N: Zapiszcie: Co wiemy o sytuacji tej osoby? Jakie potrzeby możecie na tej podstawie wskazać?</td></tr>
<tr><td>Etap II: Jak odpowiedzieć na potrzeby - różne propozycje</td><td>N: Wyobraźcie sobie, że wszystkie poznane przez Was postacie żyją w jednym państwie. W państwie tym działa kilka ugrupowań, które chcą przejąć odpowiedzialność za rządzenie. Każde z nich proponuje inne sposoby odpowiadania na potrzeby obywateli. Za chwilę będziecie poznawać ich propozycje po kolei. Waszym zadaniem jest sprawdzać, na ile odpowiadają one na potrzeby Waszej postaci.

Po zapoznaniu się z każdym zestawem propozycji odpowiedzcie:

• Które potrzeby Waszej postaci te propozycje podejmują?
• Jak na nie odpowiadają?
• Które ważne potrzeby pozostają bez odpowiedzi?</td></tr>
<tr><td>Etap III: Zmiana postaci</td><td>N: Spójrzcie ponownie na pięć zestawów propozycji, tym razem z perspektywy nowej postaci.

Najlepiej na potrzeby naszej nowej postaci odpowiada Zestaw nr …, ponieważ…

W najmniejszym stopniu na potrzeby naszej nowej postaci odpowiada Zestaw nr …, ponieważ…</td></tr>
<tr><td>Podsumowanie</td><td>N: Porozmawiajcie w parach na temat: Czy Wasze postacie</td></tr>
</table>

(na forum)	*wybierały inne programy? Jeśli tak — dlaczego? Jeśli nie — dlaczego nie?*

KROK	PYTANIE DO UCZNIA	ETAP ZADANIA
1. OBSERWACJA	CO WIDZĘ?	ETAP I: POZNANIE SYTUACJI POSTACI
2. HIPOTEZA	CO TO MOŻE OZNACZAĆ? JAK TO INTERPRETUJĘ?	ETAP I: ROZPOZNANIE POTRZEB POSTACI
3. WERYFIKACJA	CO POTWIERDZA LUB PODWAŻA MOJĄ INTERPRETACJĘ?	ETAP II: SPRAWDZANIE, NA ILE PROPOZYCJE UGRUPOWAŃ ODPOWIADAJĄ NA POTRZEBY POSTACI
4. ZMIANA PERSPEKTYWY	JAK KTOŚ INNY MÓGŁBY TO ZINTERPRETOWAĆ?	ETAP III: ZMIANA POSTACI I PONOWNA OCENA TYCH SAMYCH PROPOZYCJI

Co łączy oba zadania?

Oba zadania dotyczą zupełnie innych treści, ale wykorzystują podobną operację poznawczą. W pierwszym przypadku uczeń próbuje zrozumieć praktykę kulturową z perspektywy Ajnów, w drugim — ocenia te same propozycje polityczne z punktu widzenia osób znajdujących się w różnych sytuacjach życiowych. W obu przypadkach zmiana perspektywy pozwala zweryfikować pierwszą interpretację i dostrzec, że sposób rozumienia problemu zależy od punktu widzenia.

Ocena wiarygodności źródła

Trzecie pytanie krytycznego czytania brzmi: „Co mogę uznać za wiarygodne?". Odpowiedź na nie wymaga wykorzystania tego, co uczeń ustalił wcześniej: zarówno informacji zawartych w źródle, jak i wiedzy o sposobie, w jaki przekaz został skonstruowany. Ocena wiarygodności źródła nie polega na prostym rozstrzygnięciu, czy jest ono „prawdziwe", czy „fałszywe". To samo źródło może być bardzo użyteczne do odpowiedzi na jedno pytanie, a niewystarczające lub mało wiarygodne w odniesieniu do innego.

Dlatego warto uczyć uczniów, by zamiast pytać jedynie: „Czy temu źródłu można ufać?", zastanawiali się: „Co na podstawie tego źródła mogę uznać za wiarygodne, na jakiej podstawie i czego nadal nie wiem?"

Taka ocena wymaga przyjrzenia się nie tylko treści źródła, ale także sposobowi, w jaki przedstawia ono rzeczywistość. Znaczenie może mieć to, kto stworzył przekaz, w jakich okolicznościach i w jakim celu, jakie informacje zostały wybrane i wyeksponowane, a jakie pominięte. W przypadku materiałów medialnych uwagę warto zwrócić również na język, nagłówki, fotografie, podpisy, kolejność informacji czy dobór cytowanych osób.

Samo dostrzeżenie tych elementów nie oznacza jeszcze, że źródło jest niewiarygodne. Autor każdego przekazu dokonuje wyborów. Krytyczne czytanie polega na tym, by te wybory zauważyć i zastanowić się, jak wpływają one na obraz rzeczywistości, który otrzymuje odbiorca.

W niektórych źródłach sposób konstruowania przekazu może służyć perswazji lub manipulacji. Rozpoznanie takich zabiegów jest ważne, ale nie powinno być końcem analizy. Nawet źródło propagandowe, stronnicze czy wyraźnie perswazyjne może dostarczać wiarygodnych informacji. Pytanie brzmi więc nie tylko: „Jak autor próbuje na mnie wpłynąć?", ale również: „Co mimo tego mogę z tego źródła wiedzieć?"

Jak wygląda ocena wiarygodności w zadaniu?

Ocena wiarygodności może przebiegać etapami. Najpierw uczeń ustala, co mówi lub pokazuje źródło. Następnie zestawia je z innym materiałem albo dodatkowymi informacjami, przygląda się sposobowi skonstruowania przekazu, a na końcu określa, co może uznać za wiarygodne i czego nadal nie wie.

Taki tok pracy można przedstawić w kilku krokach:

KROK	PYTANIE DO UCZNIA
1. BADANIE TREŚCI	CO MÓWI ŹRÓDŁO?
2. KONFRONTACJA Z INNYM ŹRÓDŁEM	JAK SIĘ MA TO DO INNYCH PRZEKAZÓW?
3. BADANIE FORMY ŹRÓDŁA	JAK ŹRÓDŁO PRÓBUJE MNIE PRZEKONAĆ?
4. OCENA WIARYGODNOŚCI	CO MOGĘ Z TEGO ŹRÓDŁA RZECZYWIŚCIE USTALIĆ?

PRZYKŁADY ZADAŃ

PRZYKŁAD 1. „Poznański czerwiec"
Pytanie główne: Jak nie dać się propagandzie?

Wprowadzenie (na forum)	N:Jak dziś moglibyśmy dowiedzieć się, co się wczoraj wydarzyło w Poznaniu? N. zbiera odpowiedzi uczniów. N: A gdyby był rok 1956? N. zbiera odpowiedzi uczniów. N: Jest jeszcze jedno źródło,

z którego moglibyśmy	pozyskać informację o wydarzeniach w Poznaniu w 1956: Polska Kronika Filmowa.
Zadanie (Uczniowie i uczennice pracują w grupach 3-osobowych)	
Etap I: Badanie treści PKF	N: Za chwilę obejrzycie fragment takiej kroniki, który mówi o ważnych wydarzeniach w Poznaniu w 1956. Wasze zadanie to zapisać przyczyny-przebieg-skutki wydarzeń poznańskich według filmu.
Etap II: Badanie treści encyklopedii PWN	N: Porównajcie przyczyny-przebieg-skutki między filmem a encyklopedią.
Etap III: Badanie formy PKF	N: Dotychczas zajmowaliśmy się treścią źródła. Teraz zajmiemy się formą. Zobaczmy jeszcze raz film. Zapiszcie wszystkie propagandowe środki, które użyli autorzy filmu, aby przekonać widza do swojej wersji wydarzeń.
Etap IV: Badanie wiarygodności PKF	N: Zapiszcie, które informacje z PKF – mimo jej propagandowego charakteru – można uznać za wiarygodne. Czy i jak taka kronika może być przydatna dla historyka?.
Podsumowanie (na forum)	N: Stwórzcie w parach 3 rady, jak się nie dać propagandzie we współczesnym świecie, odwołując się do formy filmu. O tych radach porozmawiamy na forum.

KROK	PYTANIE DO UCZNIA	ETAP ZADANIA
1. BADANIE TREŚCI	CO MÓWI ŹRÓDŁO?	ETAP I: BADANIE KRONIKI FILMOWEJ
2. KONFRONTACJA Z INNYM ŹRÓDŁEM	JAK SIĘ MA TO DO INNYCH PRZEKAZÓW?	ETAP II: BADANIE ENCYKLOPEDII PWN
3. BADANIE FORMY ŹRÓDŁA	JAK ŹRÓDŁO PRÓBUJE MNIE PRZEKONAĆ?	ETAP III: BADANIE FORMY KRONIKI FILMOWEJ
4. OCENA WIARYGODNOŚCI	CO MOGĘ Z TEGO ŹRÓDŁA RZECZYWIŚCIE USTALIĆ?	ETAP IV: BADANIE WIARYGODNOŚCI KRONIKI FILMOWEJ

PRZYKŁAD 2. „Marsz Niepodległości”
Pytanie główne: Jak nie dać się manipulacji?

Wprowadzenie (na forum)	N: Jesteście redakcją portalu informacyjnego. Możecie wybrać tylko trzy informacje i napisać jeden nagłówek. Co wybieracie?

	W centrum miasta odbyła się demonstracja. Wzięło w niej udział ok. 8 tys. osób. Uczestnicy nieśli transparenty i flagi. Przez dwie godziny część ulic była zamknięta. Policja zatrzymała dwie osoby. Po zakończeniu demonstracji organizatorzy podziękowali uczestnikom za spokojny przebieg wydarzenia.
Zadanie (Uczniowie i uczennice pracują w grupach 3-osobowych)	
Etap I: Badanie treści - źródło 1	N: Obejrzyjcie źródło i zapiszcie: • *Kto brał udział w wydarzeniu?* • *Jak przebiegało?* • *Które elementy wydarzenia zostały przedstawione jako najważniejsze?*
Etap II: Badanie treści - źródło 2	N: Obejrzyjcie źródło i zapiszcie: • *Kto brał udział w wydarzeniu?* • *Jak przebiegało?* • *Które elementy wydarzenia zostały przedstawione jako najważniejsze?* Porównajcie swoje odpowiedzi z etapów I i II. Zaznaczcie najważniejsze różnice.
Etap III: Badanie formy źródeł	N: Zapiszcie wszystkie środki, których użyto w źródłach, aby przekonać czytelnika do określonej wersji wydarzeń.
Podsumowanie (na forum)	N: Porozmawiajcie w parach: *Kiedy sposób przedstawienia wydarzenia staje się manipulacją?*

KROK	PYTANIE DO UCZNIA	ETAP ZADANIA
1. BADANIE TREŚCI	CO MÓWI ŹRÓDŁO?	ETAP I: BADANIE ŹRÓDŁA 1
2. KONFRONTACJA Z INNYM ŹRÓDŁEM	JAK SIĘ MA TO DO INNYCH PRZEKAZÓW?	ETAP II: BADANIE ŹRÓDŁA 2
3. BADANIE FORMY ŹRÓDŁA	JAK ŹRÓDŁO PRÓBUJE MNIE PRZEKONAĆ?	ETAP III: BADANIE FORMY ŹRÓDEŁ
4. OCENA WIARYGODNOŚCI	CO MOGĘ Z TEGO ŹRÓDŁA RZECZYWIŚCIE USTALIĆ?	ETAP II: PORÓWYWANIE INFORMACJI ZE ŹRÓDEŁ PODSUMOWANIE: WYGIĄGANIE WNIOSKÓW DOT. MANIPULACJI

Podsumowanie

Przedstawione w przewodniku zadania pokazują dwa sposoby rozwijania krytycznego czytania. Zmiana perspektywy pomaga uczniowi zauważyć, że sposób rozumienia wydarzenia lub zjawiska zależy od punktu widzenia, z którego na nie patrzymy. Ocena wiarygodności prowadzi natomiast do pytania, co na podstawie danego źródła możemy rzeczywiście ustalić, a co wymaga sprawdzenia lub zestawienia z innymi materiałami.

Oba sposoby pracy odwołują się do czterech pytań, od których rozpoczęliśmy ten przewodnik: o treść źródła, sposób przedstawienia rzeczywistości, wiarygodność oraz granice naszej wiedzy. Nie każde zadanie musi prowadzić ucznia przez wszystkie te pytania w tej samej kolejności. Ważne jest jednak, aby praca ze źródłem nie kończyła się na wydobyciu informacji, lecz prowadziła także do ich interpretowania, weryfikowania i uzasadniania wniosków.

Krytyczne czytanie nie oznacza więc szukania błędów lub manipulacji w każdym źródle. Chodzi raczej o wyrobienie nawyku pytania: co wiem na podstawie tego materiału, skąd to wiem i czego potrzebuję, żeby wiedzieć więcej lub mieć większą pewność?

Materiały i źródła wykorzystane w zadaniach

1. Piłsudski wśród Ajnów

Uwaga: Warto uprzedzić uczniów, że na ilustracjach będzie ukazana przemoc wobec zwierzęcia. Jeśli niektórzy nie będą gotowi obejrzeć ilustracji, niech przejdą do etapu 3, gdzie będą same teksty, poczekają na pozostałych członków grupy i wówczas staną się przewodnikami/przewodniczkami po tych tekstach.

Etap I: Badanie ilustracji ukazującej *iomante*

(wszystkie ilustracje w domenie publicznej: https://en.wikipedia.org/wiki/Iomante) (dostęp 25.09.2026)



Etap II: Badanie innych ilustracji ukazujących *iomante*









SZKOŁA EDUKACJI 10 lat
PZU FUNDACJA

Etap III: Badanie innych źródeł dotyczących *iomante* i zmiana perspektywy

[ŹRÓDŁO 1/3]
Fragment pracy Bronisława Piłsudskiego, w której zapisał słowa wypowiadane przez Ajnów podczas *iomante*

[1] Słowa do niedźwiedzia, gdy go obwiązują rzemieniem (przed wyprowadzeniem z klatki)

> Mój niedźwiadku, baw się dobrze z rozkazu boga, który cię wychował, bogini ognia! Bogowie na ciebie spoglądają. I Ajnowie, ludzi dużo się zebrało. Baw się dobrze, mój niedźwiadku! Poupiększano cię *sake**, *inau***, szablami, suszoną rybą i plackami z prosa. Baw się dobrze! Twój pan, twój władca zadowolony na pewno. Baw się dobrze, mój niedźwiadku.
>
> * *sake* – tradycyjny alkoholowy napój u Ajnów
> ** *inau* – składane przez Ajnów w ofierze bogom patyki, żerdzie lub pale różnej wielkości i grubości, z wykonanymi na nich nacięciami i zwisającymi nadstruganymi wiórami

[2] Mowa pożegnalna do niedźwiedzia, którego mają zabić podczas niedźwiedziego święta

> Mój boski wnuku, dobrześmy cię wykarmili. Więcej niż dwa lata z tobą żyliśmy. Dzisiejszego dnia ciebie przeprowadzamy. I kobiety, i mężczyźni ciebie przyszli pożegnać. Promienie *inau* ci przygotowali. [...] Również ten boski rydwan ci zrobiliśmy. [...] Do głowy twego rydwanu promienie słoneczne się dotykają. Usiądź wewnątrz rydwanu. [...] Uczyniwszy to, przywiąż siebie do głowy rydwanu, i wzleć, na końcu rydwanu siedząc; potem podnieś się do obłoków, do obłoków umiejętnie. [...] I gdy wreszcie zajdziesz do wnętrza domu twej matki, i usiądziesz na miejscu gospodarza domu, będzie bardzo dobrze.

[3] Mowa po zabiciu niedźwiadka

> Mój niedźwiadku, teraz ukończyliśmy szczęśliwie, z powodzeniem tę zabawę z twoją głową. [...] Kiedy pójdziesz do twego ojca, do twej matki, pełni zadowolenia będą ci się dziwić. Potem twój pan, twój władca będzie ci się dziwił. Następnie zaś gdy na nowo się zobaczymy, przyjemnie się zobaczymy, bóg, który cię wychował, bogini ognia z radością będzie ci się przyglądać. Mój niedźwiadku, idź dobrze, idź szczęśliwie! E-e-e-e...

(The Collected Works of Bronisław Piłsudski, volume 3: Ainu Language and Folklore Materials 2, ed. A. F. Majewicz, Berlin-New York 1998, s. 387-398)

[ŹRÓDŁO 2/3]

Wspomnienia o *iomante* zapisane przez Pawła Sapiehę, który odwiedził Ajnów w ramach wyprawy turystycznej urządzonej kilkanaście lat zanim przybył do Ajnów Bronisław Piłsudski

Zwyczaj każe, żeby niedźwiadka karmiła własnym mlekiem jedna z niewiast, póki misio zbyt silnym się nie stanie; skoro zaś to nastąpi, duszą biedaka wśród okazałej ceremonii [...] po czym wśród niezliczonych libacji wódki japońskiej spożywają najspokojniej mięso niedźwiadka, łeb zaś wywieszają i ofiary mu składają; jest on bowiem jedną z postaci, którą podobno Kami, tj. wielki duch, lubi przyjmować.

(Ze strony internetowej Muzeum im. Józefa Piłsudskiego w Sulejówku)

[ŹRÓDŁO 3/3]

Tekst opracowany na podstawie opisów tradycyjnej kultury Ajnów. Nie jest dosłowną wypowiedzią jednej osoby, choć został przygotowany tak jakby wypowiadał go przedstawiciel/ka Ajnów.

Nazywamy to *iomante*. W naszym języku słowo to wiąże się z tym, co robimy, gdy kogoś odsyłamy w drogę.

Kiedy znajdujemy małego niedźwiedzia, zabieramy go do naszej wioski. Karmimy go i opiekujemy się nim przez dwa lata lub dłużej. Przez ten czas żyje razem z nami. Cieszymy się z jego obecności i traktujemy go jak kogoś bliskiego.

Kiedy nadchodzi czas *iomante*, cała społeczność zbiera się, aby go pożegnać. Ubieramy go i przygotowujemy dla niego dary. Mówimy do niego, śpiewamy, tańczymy, radujemy się i płaczemy. Potem niedźwiedź umiera.

Nie kończy się jednak wtedy jego droga. Żegnamy go słowami, prosząc, aby szczęśliwie wrócił do swojego domu. Wierzymy, że kiedy tam dotrze, opowie o tym, jak go tutaj przyjęliśmy i jak się nim opiekowaliśmy.

Dlatego ważne jest, aby dobrze go ugościć, nakarmić i godnie pożegnać. Kiedyś znowu możemy się spotkać.

(opracowanie własne)

Podsumowanie

Przed poproszeniem uczniów o wykonanie zadania przewidzianego na podsumowanie można im rozdać opis *iomante*, aby mogli sprawdzić, czy doszli do podobnych wniosków, badając poprzednie źródła.

***Iomante*, Święto Niedźwiedzia**

Co robią?

Iomante to uroczystość, podczas której Ajnowie żegnają niedźwiedzia. Najpierw przez około dwa lata trzymają go w klatce i opiekują się nim. Następnie podczas uroczystości wyprowadzają niedźwiedzia i strzelają do niego. Gdy jest już osłabiony, duszą go, a następnie odbywa się uczta, podczas której spożywają jego mięso. Całemu wydarzeniu towarzyszą śpiewy, modlitwy, tańce i pożegnanie niedźwiedzia.

Co to znaczy?

Dla Ajnów niedźwiedź nie jest po prostu zwierzęciem. W wypowiadanych podczas ceremonii słowach nazywany jest między innymi „boskim wnukiem" i kimś, kto pochodzi ze świata bogów. Śmierć niedźwiedzia nie oznacza więc końca jego istnienia. Ajnowie wierzą, że jego duch wróci do swojego świata, do rodziców i bogów. *Iomante* jest więc obrzędem pożegnania i odesłania istoty ze świata bogów, która "zamieszkała" w niedźwiedziu.

Dlaczego to robią?

Dlatego opieka nad niedźwiedziem, jego zabicie i późniejsza uczta nie są dla Ajnów sprzeczne. Niedźwiedź jest traktowany z szacunkiem właśnie po to, aby można go było godnie odesłać do świata bogów. Dobre nakarmienie, ozdobienie, pożegnanie i odprawienie uroczystości mają pokazać, że został dobrze przyjęty i otoczony opieką. To, co dla europejskiego obserwatora może wyglądać jak okrutne zabicie zwierzęcia, dla Ajnów ma znaczenie religijne i jest częścią relacji między ludźmi a światem bogów.

2. Komu służy państwo?

Etap I: List od postaci

POSTAĆ 1. Helena, 72 lata

Mam 72 lata i mieszkam sama w miejscowości liczącej około 800 mieszkańców. Do najbliższego miasta powiatowego mam niecałe 20 kilometrów. Mąż zmarł kilka lat temu, dzieci mieszkają w innych miejscowościach.

Mam własny dom. Jest stary, więc zimą sporo kosztuje jego ogrzewanie, ale nie chciałabym się przeprowadzać. Mieszkam tutaj od ponad czterdziestu lat, znam sąsiadów, mam ogród i dobrze się tutaj czuję.

Nie prowadzę samochodu. Do miasta jeżdżę autobusem, ale połączeń jest niewiele. Najtrudniej jest wtedy, kiedy mam wizytę u lekarza specjalisty. Czasami termin jest w takich godzinach, że muszę prosić córkę, żeby przyjechała po mnie samochodem.

Na co dzień radzę sobie sama, ale zauważam, że coraz więcej spraw trzeba załatwiać przez internet. Niektóre rzeczy robię sama, w innych pomaga mi sąsiadka albo dzieci.

POSTAĆ 2. Ola i Bartek, 34 i 36 lat

Mamy dwoje dzieci: Zosię, która chodzi do pierwszej klasy, i dwuletniego Antka. Oboje pracujemy na pełny etat.

Wynajmujemy trzypokojowe mieszkanie. Od kilku lat odkładamy pieniądze na własne, ale ceny mieszkań w naszej okolicy mocno wzrosły. Zastanawiamy się, czy dalej oszczędzać, czy zdecydować się na kredyt.

Przez kilka miesięcy nie mogliśmy znaleźć miejsca w żłobku dla Antka. W tym czasie trzy dni w tygodniu pomagała nam babcia, która mieszka kilkanaście kilometrów od nas. Teraz Antek chodzi do prywatnego żłobka.

Mamy jeden samochód. Rano jedno z nas jedzie nim do pracy, drugie odprowadza dzieci i korzysta z autobusu. Najtrudniejsza jest codzienna logistyka: praca, szkoła, żłobek, zakupy i odbieranie dzieci.

Finansowo sobie radzimy, ale po opłaceniu mieszkania, opieki nad dzieckiem i pozostałych wydatków trudno nam dużo odłożyć.

POSTAĆ 3. Michał, 31 lat

Mam 31 lat i mieszkam sam. Od pięciu lat pracuję na etacie w firmie informatycznej.

Wynajmuję nieduże mieszkanie. Zarabiam dobrze, ale czynsz stanowi jeden z moich największych miesięcznych wydatków. Nie jestem jeszcze pewien, czy chcę kupować mieszkanie i wiązać się z jednym miejscem na kilkadziesiąt lat. Chciałbym jednak mieć możliwość wyboru między zakupem a wynajmem w rozsądnej cenie.

Nie mam samochodu. Do pracy dojeżdżam komunikacją miejską, czasami rowerem.

Kilka miesięcy temu potrzebowałem konsultacji u lekarza specjalisty. Termin w publicznej placówce był odległy, więc zapłaciłem za wizytę prywatną.

Po opłaceniu mieszkania i bieżących wydatków staram się część dochodów odkładać. Nie mam dzieci.

POSTAĆ 4. Ewa, 47 lat

Od dwunastu lat prowadzę niewielki sklep. Zatrudniam dwie osoby. Firma utrzymuje mnie i córkę.

Najtrudniejsze jest dla mnie planowanie kosztów działalności. Kiedy rosną składki, ceny energii albo inne koszty, muszę zastanawiać się, czy podnosić ceny, ograniczać własny dochód czy zmieniać organizację pracy.

Mam siedemnastoletnią córkę. Chce studiować w dużym mieście. Cieszy mnie to, ale wiem, że wynajęcie tam pokoju będzie dla nas dużym wydatkiem.

Niedaleko mieszka moja 77-letnia mama. Nadal mieszka sama, ale coraz częściej potrzebuje pomocy. Kiedy ma wizytę u lekarza, zwykle jadę z nią. Czasami oznacza to zamknięcie sklepu wcześniej albo poproszenie pracownika, żeby został dłużej.

Chciałabym dalej prowadzić swoją firmę, pomagać mamie i umożliwić córce studiowanie tam, gdzie będzie chciała.

POSTAĆ 5. Kasia, 22 lata

Studiuję na drugim roku w mieście wojewódzkim. Pochodzę z miejscowości liczącej około 5 tysięcy mieszkańców, oddalonej o ponad 100 kilometrów.

Wynajmuję pokój w mieszkaniu z dwiema innymi osobami. Rodzice trochę mi pomagają, a ja pracuję kilkanaście godzin tygodniowo. Największym miesięcznym wydatkiem jest mieszkanie.

Nie mam samochodu. Do domu jadę pociągiem, a ostatni odcinek autobusem. W tygodniu nie jest źle, ale wieczorami i w weekendy połączeń jest dużo mniej.

Po studiach chciałabym szybko się usamodzielnić. Nie wiem jeszcze, czy zostanę w dużym mieście, czy wrócę w rodzinne strony. W domu mam rodzinę i znajomych, ale obawiam się, że trudniej byłoby mi znaleźć pracę zgodną z wykształceniem.

Na razie najważniejsze jest dla mnie ukończenie studiów bez ciągłego martwienia się o koszty utrzymania.

Karty postaci – opracowanie własne.

Etap II: Różne programy

PROGRAM 1

Wybrane propozycje z programu komitetu startującego w wyborach parlamentarnych w 2023 r.

MIESZKANIA
W latach 2025–2029 państwo miałoby sfinansować budowę 300 tys. mieszkań na tani wynajem. Mieszkania miały pozostać w zasobie publicznym. Program zakładał także większe wsparcie dla samorządów budujących mieszkania społeczne.

TRANSPORT
Planowano odtwarzanie lokalnych połączeń kolejowych i autobusowych tak, aby pociąg docierał do każdego powiatu, a autobus do każdej gminy. Proponowano też ogólnopolski abonament za 59 zł miesięcznie na komunikację miejską, gminną i kolej regionalną.

OPIEKA
Program przewidywał około 100 tys. nowych miejsc w żłobkach. Do 2030 r. w każdej gminie miał powstać dzienny ośrodek dla seniorów, wspierający osoby starsze oraz rodziny opiekujące się niesamodzielnymi bliskimi.

ZDROWIE
Wydatki na publiczną ochronę zdrowia miały docelowo wzrosnąć do 8% PKB. Większe finansowanie publicznego systemu miało służyć m.in. skracaniu kolejek i oddłużaniu szpitali.

Uwaga: materiał jest redakcyjnym skrótem wybranych propozycji. Nie przedstawia całego programu ani aktualnych stanowisk ugrupowania w 2026 r.

PROGRAM 2

Wybrane propozycje z programu komitetu startującego w wyborach parlamentarnych w 2023 r.

PODATKI I DZIAŁALNOŚĆ GOSPODARCZA

Program postulował proste i niskie podatki oraz ograniczenie biurokracji. Zakładał m.in. powiązanie kwoty wolnej od PIT z dwunastokrotnością płacy minimalnej.

UBEZPIECZENIA SPOŁECZNE PRZEDSIĘBIORCÓW

Osoby prowadzące działalność gospodarczą miały uzyskać możliwość rezygnacji z obowiązkowych ubezpieczeń społecznych. Dobrowolność miała być wprowadzana stopniowo, najpierw dla mikroprzedsiębiorców, a następnie dla kolejnych grup firm.

MIESZKANIA

Ceny mieszkań miały spadać przede wszystkim dzięki deregulacji budownictwa: upraszczaniu procedur, uwalnianiu gruntów i ograniczaniu wymogów podnoszących koszty inwestycji. Autorzy programu przedstawiali te rozwiązania jako sposób na obniżenie cen mieszkań i domów nawet o 30%.

ZDROWIE

Proponowano odejście od monopolu jednego publicznego ubezpieczyciela. Pacjent miał wybierać między konkurującymi ubezpieczycielami – państwowymi, samorządowymi, społecznymi lub prywatnymi – przy zachowaniu ustawowego koszyka świadczeń gwarantowanych.

Uwaga: materiał jest redakcyjnym skrótem wybranych propozycji. Nie przedstawia całego programu ani aktualnych stanowisk ugrupowania w 2026 r.

PROGRAM 3

Wybrane propozycje z programu komitetu startującego w wyborach parlamentarnych w 2023 r.

MIESZKANIA

Planowano kontynuować program wspierający zakup pierwszego mieszkania, w tym preferencyjny kredyt i zachęty do oszczędzania na cele mieszkaniowe. Równocześnie zapowiadano dalszy rozwój budownictwa socjalnego, komunalnego i społecznego.

OPIEKA NAD DZIEĆMI

Program zakładał dalszy rozwój żłobków, klubów dziecięcych i opieki dziennej. Zapowiadano, że dzięki temu w każdej gminie ma powstać przynajmniej jeden żłobek, a inne formy opieki mają być nadal wspierane zgodnie z preferencjami rodziców.

SENIORZY

Planowano zwiększyć finansowanie programu wspierającego aktywność osób starszych oraz rozbudować sieć dziennych domów i klubów seniora.

TRANSPORT

Zapowiadano dalsze ograniczanie wykluczenia komunikacyjnego: więcej środków dla samorządów na stabilne lokalne połączenia autobusowe, możliwość zawierania umów wieloletnich, dalszą realizację programu odbudowy połączeń kolejowych oraz połączenia autobusowe do miejscowości bez kolei.

Uwaga: materiał jest redakcyjnym skrótem wybranych propozycji. Nie przedstawia całego programu ani aktualnych stanowisk ugrupowania w 2026 r.

PROGRAM 4

Wybrane propozycje z programu komitetu startującego w wyborach parlamentarnych w 2023 r.

MIESZKANIA

Osoby kupujące pierwsze mieszkanie miały mieć możliwość uzyskania kredytu z oprocentowaniem 0%, a młodzi wynajmujący mieszkanie – 600 zł miesięcznej dopłaty. Program zakładał także remont pustostanów komunalnych i większe finansowanie budownictwa społecznego.

OPIEKA NAD DZIEĆMI

Rodzic wracający do pracy po urodzeniu dziecka miał otrzymywać 1500 zł miesięcznie na organizację opieki nad dzieckiem.

ZDROWIE

Na obszarach z utrudnionym dostępem do diagnostyki miały powstać powiatowe centra zdrowia zapewniające dostęp do badań, leczenia ambulatoryjnego i specjalistów. Proponowano także zniesienie limitów finansowania leczenia szpitalnego przez NFZ.

PROWADZENIE FIRMY

Przedsiębiorca miał płacić podatek dochodowy dopiero po otrzymaniu zapłaty za fakturę. Raz w roku miał również przysługiwać mu miesiąc bez składek na ubezpieczenia społeczne.

Uwaga: materiał jest redakcyjnym skrótem wybranych propozycji. Nie przedstawia całego programu ani aktualnych stanowisk ugrupowania w 2026 r.

PROGRAM 5

Wybrane propozycje z programu komitetu startującego w wyborach parlamentarnych w 2023 r.

MIESZKANIA I STUDENCI

Program zakładał rozwiązania prawne i podatkowe zwiększające dostępność mieszkań na wynajem oraz działania zwiększające podaż mieszkań. Studenci pochodzący z mniejszych miast mieli otrzymać możliwość korzystania z akademików za symboliczną opłatą.

ZDROWIE

Jeżeli pacjent nie otrzymałby wizyty u lekarza specjalisty w publicznym systemie w ciągu 60 dni, NFZ miał zwracać koszt wizyty prywatnej.

RODZINA

W programie proponowano rodzinny PIT: wraz ze wzrostem liczby dzieci miały rosnąć kwota wolna i próg podatkowy, a obciążenie podatkowe rodziny miało się zmniejszać.

PROWADZENIE FIRMY

Mikroprzedsiębiorcy w kłopotach finansowych mieli mieć możliwość skorzystania z czasowych wakacji od składek ZUS. Zapowiadano także stabilniejszy system podatkowy, w którym zmiany byłyby ogłaszane z odpowiednim wyprzedzeniem.

Uwaga: materiał jest redakcyjnym skrótem wybranych propozycji. Nie przedstawia całego programu ani aktualnych stanowisk ugrupowania w 2026 r.

Zestawy propozycji pochodziły z programów wyborczych z 2023 roku.

Zestaw 1 - Nowa Lewica
Zestaw 2 - Konfederacja
Zestaw 3 - Prawo i Sprawiedliwość
Zestaw 4 - Koalicja Obywatelska
Zestaw 5 - Trzecia Droga

Pytanie do rozmowy: Czy informacja o autorze zmienia sposób czytania propozycji?

Źródła propozycji: *wybrane postulaty z materiałów programowych komitetów startujących w wyborach parlamentarnych w 2023 r.: KW Nowa Lewica, Program wyborczy; KW Konfederacja Wolność i Niepodległość, Konstytucja Wolności. Program wyborczy 2023; KW Prawo i Sprawiedliwość, Bezpieczna Przyszłość Polaków; KKW Koalicja Obywatelska PO .N IPL Zieloni, 100 konkretów na pierwsze 100 dni rządów!; Trzecia Droga – Polska 2050 Szymona Hołowni i Polskie Stronnictwo Ludowe, 12 Gwarancji Trzeciej Drogi. Materiały skrócone i uporządkowane na potrzeby ćwiczenia (dostęp: 15.09.2026)*

3. Poznański czerwiec

Etap I: Badanie treści Polskiej Kroniki Filmowej

Link do kroniki: https://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/10105, czas trwania: 2 min 59 s (dostęp 25.09.2026)

Etap II: Badanie treści encyklopedii PWN

poznański czerwiec 1956, strajk generalny i masowa demonstracja uliczna 28 VI 1956 w Poznaniu, która przekształciła się w walki zbrojne;

strajk rozpoczęli robotnicy zakładów im. H. Cegielskiego (wówczas Zakładów im. J. Stalina) po wycofaniu się władz państwowych z przyjętych wcześniej porozumień (dotyczyły zwrotu bezprawnie pobieranego podatku od wynagrodzeń najlepiej zarabiających robotników, zmiany systemu płac i organizacji pracy); pracę przerwały również załogi innych przedsiębiorstw; początkowo kilkutysięczny, później prawie stutysięczny tłum dotarł na główny plac w centrum miasta; występował pod hasłami ekonomicznymi i politycznymi („chleba i wolności"); przedstawiciele lokalnych władz nie zdołali opanować sytuacji; komitet strajkowy utracił kontrolę nad zachowaniem demonstrantów, którzy zajęli gmachy publiczne, pod wpływem plotki o aresztowaniu delegacji robotniczej rozbili więzienie przy ulicy Młyńskiej, później zaatakowali budynek Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (obie strony użyły broni palnej); interweniujące siły porządkowe mające początkowo zakaz użycia broni palnej były rozbrajane, opanowano lub spalono kilka czołgów. Władze państwowe podjęły decyzję o stłumieniu wystąpień siłą. Po południu i w nocy do miasta wkroczyło wojsko; łącznie w pacyfikacji miasta uczestniczyło ponad 10 tys. żołnierzy dysponujących m.in. 420 czołgami, działami pancernymi i transporterami opancerzonymi. 28–29 VI zginęło w Poznaniu około 60 osób (z czego 8 przedstawicieli sił rządowych), kilkaset zostało rannych, prawie 700 aresztowano (kilkadziesiąt skazano na kilkuletnie więzienie i po zmianie politycznej oceny wydarzeń przez kierownictwo PZPR amnestionowano).

[na podstawie internetowej wersji Encyklopedii PWN https://encyklopedia.pwn.pl/, hasło poznański czerwiec]

Etap III: Badanie formy Polskiej Kroniki Filmowej

Poza ponownym obejrzeniem filmu można uczniom rozdać tekst lektora.

Tekst lektora

Poznań, sobota 30 czerwca. Dwa dni po tragicznych wypadkach. Miasto powraca do normalnego życia. Wspomnienie o czwartkowych zajściach wydaje się koszmarnym

snem. Mieszkańcy miasta oglądają miejsca zamieszek. Gmach Komitetu do spraw Bezpieczeństwa. Okopcone ściany, ślady ognia. Podpalacze rzucali butelki z benzyną. Tu padły pierwsze strzały i pierwsi ludzie. Przez długi czas próbowano uniknąć rozlewu krwi. Prowokatorzy o to nie dbali. Na tamtym dachu postawili karabin maszynowy. Wszędzie ślady kul. Próbowano podpalić gmach, pracownicy bezpieczeństwa ugasili dwadzieścia pożarów. Komu potrzebny był ten krwawy dramat? Kto wodził rej w napadach na gmachy publiczne? Kto się krył za robotniczym pochodem? Oto przesłuchania kilku spośród aresztowanych. Ciechowski skazany na 10 lat za morderstwo, zbiegł z więzienia. Człap zatrzymany z bronią w ręku. Kto stał za nimi? W poznańskich szpitalach leżą ranni, blisko 300 osób. Lekarze i personel nie zmrużyli oka od trzech dni. Żołnierze, przypadkowi przechodnie, uczestnicy demonstracji. Komu to było potrzebne? Na trzech cmentarzach odbyły się pogrzeby ofiar. Padło 38 osób, 10 zmarło w szpitalach, wśród nich żołnierze i funkcjonariusze bezpieczeństwa. Wśród przedstawicieli władz premier Cyrankiewicz. Pozostały matki, żony, dzieci. Poznań okrył się żałobą. Całą Polską wstrząsnął poznański dramat. Na krwi i żałobie żerować może tylko wróg.

4. Marsz Niepodległości

Etap I: Badanie treści

[ŹRÓDŁO 1/2]

Flagi,race i „okołostutysięcy"uczestników marszu
11.11.2025, 13:41 | aktualizacja: 16:04



Uczestnicy marszu na moście Poniatowskiego (PAP)

Marsz środowisk narodowych przeszedł ulicami stolicy w Święto Niepodległości. Jego uczestnicy wyruszyli z ronda Dmowskiego Alejami Jerozolimskimi w kierunku Saskiej Kępy i dalej na błonia Stadionu Narodowego. Według szacunkowych danych ratusza wzięło w nimi udział około 100 tysięcy osób. Natomiast organizatorzy na błoniach Narodowego podali, że było to 300 tysięcy osób.

Przed godziną 15, po odśpiewaniu hymnu państwowego, z ronda Dmowskiego uczestnicy marszu wyruszyli w kierunku błoni Stadionu Narodowego.

W marszu wziął udział prezydent RP Karol Nawrocki, który nie szedł na czele, ale wśród uczestników. W wydarzeniu brali udział także politycy Prawa i Sprawiedliwości, m.in. prezes PiS Jarosław Kaczyński, przewodniczący klubu parlamentarnego Mariusz Błaszczak, rzecznik PiS Rafał Bochenek, a także były premier Mateusz Morawiecki. Szli także lider Konfederacji, wicemarszałek Sejmu Krzysztof Bosak oraz lider Ruchu Obrony Granic Robert Bąkiewicz.

Uczestnicy nieśli biało-czerwone flagi i banery z nazwami miejscowości z całej Polski; mieli przypięte kotyliony, ubrani byli w czapki i szaliki w barwach narodowych. Na czele marszu znajdował się duży baner z hasłem tegorocznego marszu „Jeden naród, silna Polska".

Antyrządowe i nie tylko hasła

Wtłumie pojawiły się banery z hasłami antyrządowymi, m.in. „Polska dziś się upomina: zwrócić Tuska do Berlina!". Były też wulgarne hasła pod adresem premiera.

Niektórzy uczestnicy manifestowali ksenofobiczne hasła. Pośród tłumu wyróżniał się transparent z napisem: „White Europe or no Europe", co znaczy „biała Europa albo żadna". Jedna z grup niosła też duży baner z hasłem: „Stop imigracji, czas deportacji".



Ksenofobiczny transparent na marszu (TVN24)

Na marszu pojawili się także przeciwnicy aborcji. Na jednym z plakatów, jakie wypatrzyliśmy w tłumie, znajdowała się drastyczna fotografia z płodem i podpisem: „dziecko zabite przez aborcję w 15. tygodniu ciąży".

Z kolei Młodzież Wszechpolska na portalu X zamieściła film, na którym zamaskowane osoby spaliły flagę Unii Europejskiej z komentarzem „Tu jest Polska, nie Bruksela".

Pomimo zakazu odpalane były race i świece dymne.



Race na marszu narodowców (Albert Zawada / PAP)

Ratusz o 100 tysiącach, organizatorzy o 300
Dyrektor StołecznegoCentrumBezpieczeństwaJarosław Misztal poinformował, że według szacunków miasta w marszu wzięło udział około 100 tysięcy osób. Natomiast organizatorzy na błoniach Narodowego podali, że w marszu wzięło udział 300 tys. osób.

Misztal przekazał, że odnotowano jeden incydent, ale był on niezwiązany z Marszem Niepodległości. Jeden z uczestników zgromadzenia zorganizowanego przez środowiska lewicowe rzucił rację na schody sekcji konsularnej ambasady Stanów Zjednoczonych przy ulicy Pięknej. Nie spowodował żadnych zniszczeń. Sprawą zajmuje się policja.

Misztal ocenił, że tegoroczny marsz był jednymznajspokojniejszych,bez incydentów - poza użyciem, pomimo zakazuwojewodymazowieckiego,pirotechniki.

Wybrane fragmenty relacji na żywo*(Materiał skrócony na potrzeby ćwiczenia)*
18:04 Ratuszpoinformował,żeuczestnicymarszudotarlijużnabłoniaStadionu Narodowego. Jak przekazał dyrektor Stołecznego Centrum Bezpieczeństwa Jarosław Misztal, most Poniatowskiego jest obecnie wykorzystywany do powrotów ze zgromadzenia.Dodał,żenabłoniachstadionuodstronyaleiZielenieckiejtrwa jeszcze zgromadzenie publiczne, w którym bierze obecnie udział około trzech tysięcy osób. „Jest spokojnie, bez żadnych incydentów" - zaznaczył.

16:05 „Uważamy, że jest około stu tysięcy ludzi. Na pewno te dane będą się różniły od tego,coprzekażeorganizator.Tosąnaszeszacunkimiejskie"-poinformował Jarosław Misztal, dyrektor Stołecznego Centrum Bezpieczeństwa.

15:38 Po godzinie 15 czoło marszu dotarło na most Poniatowskiego.

15:08 Dyrektor Stołecznego Centrum Bezpieczeństwa Jarosław Misztal poinformował, że czoło marszu minęło rondo de Gaulle'a, ale jego końcówka wciąż formuje się na rondzie Dmowskiego. „Widzimy na kamerach monitoringu, że jest dużo uczestników.Widzimy,żedojeżdżającnadalmetrem.Wtejchwiliniebędziemy podawali szacunków, bo chcemy, żeby cały marsz się uformował. Wówczas będą bardziej wiarygodne" - zaznaczył. Dodał jednocześnie, że dotychczas nie było sygnałów o incydentach. „Widzimy, że jest dużo pirotechniki, ale to chyba już nieodzowny element, który obserwujemy na Marszu Niepodległości" - stwierdził.

14:52 DouczestnikówmarszudołączyłprezydentRPKarolNawrocki.Jego kancelaria opublikowała w mediach społecznościowych krótki film, pokazujący prezydenta w tłumie.

14:35 CzołomarszuruszyłoAlejamiJerozolimskimiwkierunkubłoniStadionu Narodowego.

13:50 W Alejach Jerozolimskich, tuż za rondem Dmowskiego, formuje się czoło przemarszu. W tym roku odbywa się on pod hasłem „Jeden naród, silna Polska". Jest

ono na banerze, który niosą osoby na czele pochodu. Przed rozpoczęciem marszu uczestnicy odmówili modlitwę różańcową.

13:39 W rejonie ronda Dmowskiego gromadzą się uczestnicy marszu. Powiewają biało-czerwone flagi. Niektórzy uczestnicy odpalili race.

Źródło 1: TVN Warszawa, „Flagi, race i «około stu tysięcy» uczestników marszu", 11.11.2025, wybrane fragmenty skrócone na potrzeby ćwiczenia (dostęp: 15.09.2026)

[ŹRÓDŁO 2/2]

RELACJA. Zakończył się Marsz Niepodległości!
Zobaczyliśmy morze biało-czerwonych flag w Warszawie. Frekwencja była ogromna



„Tłumy Polaków w Marszu Niepodległości." (PAP / Leszek Szymański)

Ulicami Warszawy przeszedł Marsz Niepodległości. W tym roku polscy patrioci maszerowali z hasłem: „Jeden naród, silna Polska". Według szacunków Stołecznego Centrum Bezpieczeństwa wzięło w nim udział około 100 tys. osób; organizatorzy ocenili frekwencję na 300 tys. Manifestację, która od lat przechodzi ulicami stolicy Polski w rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości, od 2011 roku organizuje stowarzyszenie Marsz Niepodległości.

14:00. Rusza Marsz Niepodległości
Oficjalnie rozpoczął się Marsz Niepodległości pod hasłem „Jeden naród, silna Polska". Tłumy Polaków zgromadziły się na Rondzie Dmowskiego.

14:04. Prezydent Nawrocki na marszu
W marszu udział bierze prezydent Karol Nawrocki.
14:07. Odśpiewano hymn

Marsz Niepodległości rozpoczął się od odśpiewania hymnu Polski.
Wielu uczestników marszu odpaliło racę, tworząc niesamowity efekt.



„Marsz Niepodległości"

Źródło fotografii: wpis użytkownika mirkobak (@mirkobak) w serwisie X, 11.11.2025, https://x.com/mirkobak/status/1988240436662554924, dostęp: 15.09.2026; wpis osadzony w relacji wPolityce.pl.

Wybrane fragmenty relacji na żywo*(Materiał skrócony na potrzeby ćwiczenia)*

14:16. Szykowana prowokacja
Reporter [...] Szymon Szereda ujawnił, że w mieszkaniu jednego z prowokatorów, który co miesiąc bierze udział w zakłócaniu miesięcznic smoleńskich, gromadzi się grupa „silnych razem", którzy zapewne jak co roku będą prowokować uczestników marszu.

14:44. Pierwsze statystyki
Reporter [...] Stanisław Pyrzanowski wskazał, że nawet 250 tysięcy osób może brać w tegorocznym Marszu Niepodległości.

14:48. Niech żyje niepodległa Polska!
Swoimi przemyśleniami z marszu podzielił się poseł PiS Paweł Jabłoński.
„Pół godziny przed Marszem Niepodległości – ścisk taki, że nie da się przejść! Tysiące Polaków świętują. Niech żyje niepodległa Polska!" — zaznaczył.

14:57. „Donald matole..."
Uczestnicy marszu jasno pokazują, co sądzą o premierze Donaldzie Tusku. Na marszu obecne są nie tylko liczne transparenty uderzające w szefa rządu, ale także rozbrzmiało donośnie hasło „Donald matole...".

15:14. Ogromny marsz
Początek Marszu Niepodległości dotarł już do Mostu Poniatowskiego, ale jego tył nie opuścił jeszcze Ronda Dmowskiego.

15:15. Prowokacja
Uczestnicy Marszu Niepodległości są prowokowani m.in. transparentem wywieszonym na balkonie jednego z mieszkań na trasie marszu.
„Bojówka «Silnych Razem» znów próbuje obrzydzić Polakom Marsz Niepodległości. PS. Odwaga pełną gębą, aż musieli osłonić balkon siatką" — wskazał dziennikarz [...] Szymon Szereda.

15:22. Mentzen: zwrócić Tuska do Berlina
W Marszu Niepodległości bierze udział także jeden z liderów Konfederacji Sławomir Mentzen.
„Polska dziś się upomina - zwrócić Tuska do Berlina! Tłumy na Marszu Niepodległości pokazują swoje przywiązanie do Ojczyzny. Jesteśmy dumni z bycia Polakami i zawsze będziemy bronić naszego państwa przed obcymi siłami! Niech żyje silna, dumna i niepodległa Polska!" — napisał w serwisie X.

15:29. Bosak: To największe patriotyczne wydarzenie w Europie
„Bardzo dobre przemówienie prezesa, który przypomniał, że Marsz Niepodległości miał być zakazany i że przez lata próbowano go zatrzymać. To się nie udało. Dziś to największe patriotyczne wydarzenie w Europie, które stało się trwałym elementem obchodów Święta Niepodległości w Polsce" — zaznaczył Krzysztof Bosak.

16:13. Rekordowa frekwencja
Czoło Marszu Niepodległości zbliża się do błoni Stadionu Narodowego, ale tył marszu wciąż znajduje się jeszcze za Rondem De Gaulle'a, co może oznaczać, że mamy do czynienia z rekordową frekwencją.

17:35. Gliński o tłumach na marszu
Były wicepremier, były minister kultury i dziedzictwa narodowego prof. Piotr Gliński wskazał, z jak ogromnym Marszem Niepodległości mieliśmy do czynienia w tym roku.
„1,5 h po rozpoczęciu Marszu wciąż staliśmy w tłumie na Rondzie Dmowskiego. Obok kibice śpiewają znaną piosenkę ludową: Donald matole, twój rząd obalą kibole... Nastrój świąteczny i sympatyczny, dużo rodzin z dziećmi, 3 Azjatów: młoda Japonka i 3 Koreańczyków, są pod wrażeniem..." — zaznaczył.

17:55. Podziękowania
Marsz Niepodległości zbliża się ku końcowi. Głos ze sceny zabrali prezes Stowarzyszenia „Młodzież Wszechpolska" Marcin Osowski i prezes Stowarzyszenia „Marsz Niepodległości" Bartosz Malewski.
„Ratusz powiedział, że było nas 100 tysięcy. Nigdy w historii ratusz nie powiedział, że było nas tak wiele. Także w rzeczywistości było nas 300 a może i 400 tysięcy. Wielkie brawa dla was!" — mówił Marcin Osowski.

18:33. Koncertem na błoniach stadionu Narodowego zakończył się Marsz Niepodległości
Uczestnicy Marszu Niepodległości dotarli na błonia stadionu Narodowego, gdzie

rozpoczął się koncert. Większość uczestników już się rozchodzi - przekazał dyrektor Stołecznego Centrum Bezpieczeństwa Jarosław Misztal. Jak poinformował, w zgromadzeniu przy al. Zielenieckiej zostało około 3 tys. osób.

Źródło 2: wPolityce.pl, „RELACJA. Zakończył się Marsz Niepodległości! Zobaczyliśmy morze biało-czerwonych flag w Warszawie. Frekwencja była ogromna", 11.11.2025, wybrane fragmenty skrócone na potrzeby ćwiczenia (dostęp: 15.09.2026)

Etap II: Badanie formy źródła

Możliwe wnioski uczniów:

- dobór nagłówka — Źródło 1: „Flagi, race i 'około stu tysięcy'..."; Źródło 2: „morze biało-czerwonych flag", „frekwencja była ogromna". Już nagłówek podpowiada, co ma zostać uznane za najważniejsze.
- nazywanie uczestników — „marsz środowisk narodowych" kontra „polscy patrioci", „tłumy Polaków".
- słownictwo wartościujące — np. „ksenofobiczne hasła" w Źródle 1, a w Źródle 2 „niesamowity efekt", „Ogromny marsz", „Rekordowa frekwencja", „największe patriotyczne wydarzenie w Europie".
- różne opisanie tego samego zjawiska — race w Źródle 1 pojawiają się w kontekście zakazu i pirotechniki, a w Źródle 2 „tworzą niesamowity efekt".
- selekcja faktów — Źródło 1 eksponuje hasła antyrządowe, ksenofobiczne, spalenie flagi UE i race; Źródło 2 eksponuje skalę marszu, patriotyczne symbole, pozytywne emocje i wypowiedzi polityków/uczestników.
- dobór zdjęć i podpisów — w Źródle 1 oprócz tłumu są transparent i race; w Źródle 2 fotografie wzmacniają obraz tłumu i patriotycznego wydarzenia.
- dobór cytowanych osób — Źródło 2 bardzo mocno dopuszcza do głosu osoby związane z marszem i polityków PiS/Konfederacji; np. Jabłońskiego, Mentzena, Bosaka, Glińskiego.
- śródtytuły i etykiety — „Antyrządowe i nie tylko hasła" z jednej strony; „Szykowana prowokacja", „Ogromny marsz", „Prowokacja", „Rekordowa frekwencja" z drugiej.
- hierarchia i powtarzanie informacji — Źródło 2 wielokrotnie wraca do tłumu i frekwencji; Źródło 1 mocniej porządkuje materiał wokół haseł, pirotechniki i danych ratusza.
- sposób podawania liczb — oba źródła znają liczby 100 tys. i 300 tys., ale Źródło 1 wyraźnie przypisuje je ratuszowi i organizatorom, natomiast Źródło 2 równolegle buduje narrację „ogromnego", możliwie rekordowego marszu.

Autorzy: Magdalena Jurewicz, Sebastian Rajewicz

Publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 Polska.
Publikacja powstała w ramach Programu Szkoły Edukacji Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności i Uniwersytetu Warszawskiego realizowanego przez Fundację Dobrej Edukacji w ramach partnerstwa z Fundacją PZU.

Szkoła Edukacji Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności i Uniwersytetu Warszawskiego to jedyne w Polsce bezpłatne dzienne studia podyplomowe dla przyszłych i już aktywnych nauczycieli. Przygotowuje dydaktyków czterech specjalności: język polski, matematyka, historia i edukacja obywatelska oraz biologia z przyrodą. Szczegóły dotyczące studiów i programu stypendialnego można znaleźć na stronie www.szkolaedukacji.pl.